

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ: ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ, ЗАДУМИ І РЕАЛІЗАЦІЯ

Ольга Слоновьовська

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: olga.slonovska@ukr.net*

*Сучасна українська проза про російсько-українську війну, яка триває вже майже стільки, як Друга світова, у своїй сукупності становить своєрідне художньо-тематичне метаутворення. Його дослідження є метою статті. Як «мала», так і «велика» проза такої тематичної специфіки мають свою жанрову різноманітність. **Новизна вивчення.** Розглянувши проблему висвітлення війни в сучасній художній літературі, доводимо, що всі художні тексти можна поділити на метажанри. Метажанри (від грецьк. *meta* – через, після, разом, укупі; а фр. *genre* – рід, вид) – це типи змістово-формальних єдностей художніх творів, які співмасштабні всій історії культури. Розрізняємо три види метажанрів – філософський, феноменологічний і типологічний як різновиди моделювання дійсності авторами. Медитативність і сугестивність – провідні й одночасно знакові аспекти цих моделей, тобто два способи розуміння й виявлення глибинних проявів осягнення світу людьми – ментального та інтуїтивного. Те, що пов'язане з аналізом і логічними рефлексіями, стосується медитації. А що виражається інтуїцією, – належить до інтуїтивного осягнення дійсності, стверджують літературознавці.*

***Практичне значення дослідження.** «Велика» і «мала» проза сучасної тематики про війну торкається багатьох проблем: вірності й зради, патріотизму, ментальності, гендерних стосунків, психології дитини в умовах війни. Українські письменники різних поколінь і різних проявів власних талантів реалізують власні творчі плани. Війну вони показують страшним лихом, випробуванням, своєрідним іспитом на зрілість і людяність. Результати вивчення означеної проблеми можуть бути використані в сучасних історико-літературних виданнях.*

***Ключові слова:** метароман, верлібр, новела, прояви патріотизму, героїзму, проблема гендерних стосунків.*

Найновіша сучасна література, до якої входять художні твори про нинішню російсько-українську війну, знаходиться на активному етапі свого жанрово-стильового становлення. Участь у написанні творів від-

повідної тематики беруть як представники найстаршого покоління (наприклад, Йосип Струцюк), так і безпосередні учасники бойових дій (Борис Гуменюк, Павло Вишебаба) чи волонтери, іноді й знайомі або родичі бійців чи полеглих героїв, а також люди, які, на жаль, узагалі не володіють письменницькими талантами. Специфіка художньої творчості під таким кутом, звичайно, настільки різної якості (від високохудожньої – до примітивної масової літератури, часто навіть до недолугої), що далеко не завжди вписується в рамки елементарних понять стилю й літературних жанрів. Відтак вона не може високо оцінюватись лише з причини актуальності тематики.

Проте кількість художніх текстів про нинішню російсько-українську війну з кожним роком росте в геометричній прогресії: пишуть всі, друкують усіх, бо тема затребувана. Проте закінчиться війна, мине три-чотири роки – і значна частина такої видавничої продукції однозначно кане в Лету. Чому? Насамперед тому, що рівень художності окремих творів більше, аніж недостатній, художні домисли притягнуті «за вуха» і вступають у конфлікт із воєнною (навіть художньою) правдою, пригодницькі трюки недалекоглядних авторів подають війну як забавку, а подекуди й клоунаду, а не всенародну трагедію і всенародний подвиг. Але ж існують неписані вимоги до кожного жанру. Дилетантське нехтування вимогами до жанрів обертається неминучим фіаско. Врешті, як би там не було, час не лікар, а філософ, і завжди відсіює зерно від половини.

Мета дослідження – виявити й проаналізувати найважливіші тенденції сучасної української літератури про російсько-українську війну.

Дослідницька методика опирається на літературознавчі напрацювання відомих науковців. Як відомо, новелу як жанр досліджували І. Денисюк та В. Фащенко, а зараз найбільш ґрунтовно аргументують її С. Микуш і Н. Мафтин. Теоретичний аспект жанрових ознак роману висвітлювали й висвітлюють у своїх працях такі відомі українські літературознавці, як Т. Бовсунівська, С. Філоненко, М. Ільницький, Н. Копистянська, Г. Мережинська, М. Римар, К. Тарасенко. В українському літературознавстві проблему метароману досліджують Т. Бовсунівська, Ю. Ковалів, Н. Тамарченко, Л. Чернець. На нашу погляд, насправді метароману в українській літературі ще не написав ніхто, хоча відповідні спроби осилити цей мегажанр були.

Виклад основного матеріалу. Закономірною, що «мала» і «велика» проза про нинішню війну має свою жанрову специфіку. «Мала проза» про російсько-українську війну, на нашу думку, на жаль, далеко не неоднозначна. Крім оповідань, етюдів та новел, у ній присутні художні тексти на стику поезії і прози: власне, верлібри й поезії в прозі. На жаль, часто нерозуміння специфіки цих жанрів спричинюється до абсурдних амбіцій авторів відповідних творів та нещадної плутанини, зумисно

адресованої масовим читачам, які не мають літературознавчих навичок, а тому вірять таким письменникам на слово, сприймаючи за новаторство навіть недолугі літературні спроби.

До жанру верлібру у художніх текстах про російсько-українську війну досить професійно звертаються Борис Гуменюк і Павло Вишебаба. Обидва автори також пишуть новели, Павло Вишебаба – оповідання (скажімо, «Марсіяни»), та ще й римовані вірші (наприклад, «Тільки не пиши мені про війну»). Обидва письменники – учасники бойових дій, обидва – талановиті. Проте майстрами жанру оповідання про війну проявляють себе насамперед Йосип Струцюк («Коридор смерти», «У сірій зоні», «Інтерв'ю», «Сукин син») і Євген Положій (книга «Розповідей про справжніх людей» «Іловайськ» (зокрема «Якби мурахи були великими», «Дядько Ваня»)).

Та перш, ніж приступити до ффрагментарного аналізу їхньої творчості, зупинимося на жанровій специфіці відповідних творів. *Верлібр* (як і жанр *поезії в прозі*) – надзвичайно складний художній утвір. І хоча за написання верлібрів беруться чимало літературних неофітів, він вдається далеко не всім. Саме з цієї причини Микола Вінграновський, аналізуючи творчість Василя Голобородька, застерігав: «Верлібр прихопив і нашу поезію, як грип. Та грип приходить і відходить, а тут роками, десятиліттями, з дня у день, методично і вперто верлібр підминає під себе все, що не по ньому. Лише дуже небагатьом нашим поетам, і то лиш де-не-де, в окремих якихось випадках, вдається видобути щось живе із цього механічного віршописання... Я ніколи не писав би про верлібр, про цей немов підрядник з мов іноземних, якби не вірші Василя Голобородька» [3, с. 534]. Примітивність і «одноклітинність» більшості сучасних верлібрів наштовхує на думку, що це безконечний ряд безплідних потуг авторів, у яких узагалі нема таланту, але їм дуже кортить бути зарахованими до когорти сучасних письменників. Микола Вінграновський наголошує, що це борзописці з одного ряду нездар із творіннями «на одне лице», які у переважній більшості «своєю нудотністю, безхарактерністю, зрівнялівкою дають сто очок наперед навіть віршам, які на поезію не претендують» [3, с. 534]. Адже верлібри – це «не розбалакування на тему», «не пускання» словесного «соку» (М. Вінграновський), а уміння, крім першого, творити «другий план», зафіксувати драму чи трагедію, що відбувається «тут-і-тепер», «на наших очах», духовне «дійство чи то кольорів, чи то настрою, чи то сюжету» [3, с. 535]. Саме такими творами постають верлібри Бориса Гуменюка, в яких розкривається трагедія загибелі українського війська під Іловайськом.

Поезії в прозі багато в чому суголосні із жанром верлібра, оскільки чи не єдина їхня відмінність – поділ верлібрів на верси (рядки). Як відомо, «у творчому доробку Василя Стефаника хронологічно першим жанром була поезія в прозі» [12, с. 207]. Натомість для французької

літератури жанр поезії у прозі був питомим, бо існував споконвіків, а в Україні його «започаткував Маркіян Шашкевич» [12, с. 209]. Більше того, навіть українська новелістика завжди тяжіла до верлібрів чи поезій у прозі. Насамперед у Василя Стефаника «(...) епічний елемент у... новелістиці не тільки співіснує, а й "братається" ліричним і драматичним» [12, с. 209]. Для поезії у прозі (й верлібрів – теж!) в реалізації українськими авторами характерні гібридність, домінанта тропіки, символізм і багатозначність образної палітри, превалювання почуттів над логікою реальності: «З одного боку, автор сфокусовувався на найпотемнішому, на витонченості й ніжності; з іншого – впадав у небезпеку виявитися незрозумілим, розчинитися в аморфності сказаного... Тут і повага, вдячність та грайлива фривольність» [12, с. 214]. І все би було добре, якби не так звані «гібридні камені» верлібрів і поезій у прозі спричинювали фіаско, якщо за ці жанри бралися дилетанти: «...У гібриді часто втрачали свої властивості і поезія, і проза» [12, с. 209].

Новели українських авторів про російсько-українську війну не є домінуючим жанром. Новелістом переважно проявляє себе тільки Борис Гуменюк. 22 листопада 2017 року на книгу Б. Гуменюка «Блокпост» було надруковано рецензію «Окопна правда», в якій наголошувалося, що форма книги «Блокпост» камуфляжна, гібридна й інноваційна, а отже, взагалі не очікувана. Тим більше, автор новел на одній із її сторінок задає самому собі запитання: «Що ж я таке пишу?» Й хоча жанрові особливості форми новели значною мірою *tabula rasa* навіть для її автора, змістовно-смісловне наповнення творів відповідає жанру новели. Лаконічний обсяг, афористичні авторські відступи, що мають риси поезій у прозі, вражають читачів. Подібні ознаки притаманні всій книзі «100 новел про війну» Б. Гуменюка. Наприклад, у новелі «Заради цього» натрапляємо на міркування автора, що душа людини – це Господній мікрочіп. Наратор у цьому свіоєрідному заспіві до всієї книжки асоціюється з самим автором Борисом Гуменюком, який, пройшовши всі кола воєнного пекла, усвідомлює власну місію: «Я потроху повертаю Богові цей світ, і поверну» [5, с. 7]. У новелі «Міф» розповідається про всесвітньо відомого оперного співака Василя Сліпака, який на фронті прибрав собі такий позивний за аналогією до власної оперної партії Мефістофеля – «Міф». Якщо ж порівняти цю новелу з твором Ганни Арсенич-Баран «Муська» про рідну матір саме цього оперного співака, то можна збагнути, настільки високохудожня новела стоїть вище від по-дилетантськи недолугого «роману в новелах».

Натуралістичні сцени в прозі Б. Гуменюка представлені дуже часто, але й у цих відразливих епізодах людське домінує над тваринним. Ось чому в новелі «Алабай» український воїн вбиває собаку, який гризе труп ворога, який все-таки людина за божественною подобою. А ось москальський ставленик Гіві, який міняв «усіх на всіх», тобто тіла мерт-

вих бойовиків на тіла українських патріотів-кіборгів, які так і не здали аеропорт, уже не має в собі нічого людського.

Здійснюючи літературознавчий огляд сучасних романів про російсько-українську війну, досить часто натрапляємо й на таке явище, коли «роман», що реально аж ніяк не відповідає цьому жанру, перетворюється у незавершену систему, набираючи вигляду колажу [20, с. 20].

Саме цим грішать художні книги К. Чабали «Вовче», С. Ухачевського «Божевільний рейд», О. Михеди «Котик, півник, шафка», Ю. Іллюхи «Східний синдром». Причиною, очевидно, є те, що сьогодні у більшості видавництв нема літературних редакторів, які б відкоригували авторські огріхи. З іншого боку, в авторів відсутнє бажання шліфувати власні художні тексти. Ба більше: жага ввійти в когорту романістів призводить не просто деяких авторів до творчого фіаско, а й спричинюється до плутанини у розумінні самого жанру взагалі. Намагання ж окремих прославитись, бо уже відзначено, наприклад, в конкурсі «Коронація слова», який, до речі, ще нікого не возвів у класики, іноді спонукає недалекоглядних початківців йменувати свої виразно соціально-побутові повісті інтелектуальними чи філософськими романами, а також у передмовах чи інтерв'ю районного масштабу вести мову про мега(мета-)роман як жанр власного твору, абсолютно не маючи уявлення, що в метаромані письменник одночасно мусить бути й літературним героєм, і автором; і що автобіографічність – ще далеко не ознака метажанру, який органічно проявляє тільки йому притаманні маркери.

Врешті, в українському літературознавстві проблема метароману ще досліджена мало. З монографічних праць можемо назвати хіба що книгу Галини Сиваченко «Пророк не своєї вітчизни: експатріанський "метароман" Володимира Винниченка: текст і контекст». Інша річ, що поняття «метароман» літературні невігласи, видаючи себе за великих знавців, використовують уже на кожному кроці.

За Ю. Ковалівим, узагалі метажанр – це своєрідне позародове утворення, що охоплює та зумовлює інші жанрові форми, а метатекст – онтологічна єдність усіх виявів письменства і культури. З цієї причини «у метатексті немає конкретного автора, оскільки він не пов'язаний із конкретною історичною дійсністю» [11, с. 30, 33]. Метароман (інші жанри навіть не можуть бути «мета»!) – рідкісне явище в літературному процесі не тільки української, але й світової літератур. Але метароман, до жанру якого близькі такі художні твори, як «Букова земля» Марії Матіос, «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Тетраedr» Ольги Слоньовської, – про російсько-українську війну, на жаль, поки що ще не написав ніхто. Проте типових романів цієї тематики є доволі багато.

Найбільш вдалим художньо з точки зору жанру можемо вважати роман Леоніда Капелюшного «Дике поле», в якому подана широка панорама життя мешканців окупованої території на сході України, названо

важливі історичні маркери про появу республік на території Донбасу й Луганщини в роки громадянської війни на початку ХХ ст., прозріння і спокута головного героя Павла Горлача. Розпочинається роман російською мовою, а головний герой, вчорашній студент, зі «стечкіним», тобто модернізованою сучасною зброєю, як молодий «сепар» постає палким прихильником відокремлення від України східних областей. Тільки втративши найдорожчих і повністю розчарувавшись у колишніх соратниках, пройшовши тяжкий шлях до самоідентифікації, Павло перероджується у свідомого українця і зовсім не випадково бере собі новим прізвиськом родове ім'я полеглого патріота Сколота (Скіфа).

Автор постійно ненав'язливо доводить читачам, що Схід України не настільки зросійщений і морально занапащений, аби мріяти про російську приналежність, а односельці головного героя – зокрема Світлана Василівна і Сергій Федотович – із огидою ставляться до того закутка власного села Шевченкове, який у побуті здавна небезпідставно називають Кацапкраєм, оскільки там компактно проживають три сім'ї типово «фусскіх», що відзначаються пияцтвом, ледарством і аморальністю. У текст роману «Дике поле» логічно вплетено події в Криму й боротьбу кримських татар проти російської експансії. Саме кримському татарину головний герой і віддає свого «стечкіна», якого досі боявся втратити як найдорожчу річ і яким так пишався. Власне, роман «Дике поле» Л. Капелюшного, як жоден інший з нами простудійованих, має важливі підтекстові лінії, колізіями яких скріплений дуже монолітно.

Висновки. Найновіша сучасна література, лєвова частка якої тематично охоплює проблему російсько-української війни і в її подіях ставлення до війни переважно ще зовсім не давно цивільної людини, має бути літературознавцями і літературною критикою оцінена й належно в цій оцінці аргументована для надання відповідним дослідженням наукового вигляду й представлення явищем у сучасному літературному процесі.

Література

1. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: Підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 519 с.
2. Вишебаба П. Тільки не пиши мені про війну. Видання 2-ге, доповнене. Київ: Видавництво Однієї Книги, 2023. 120 с.
3. Вінграновський М. Вільний вірш поета. *Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики*. У 3 томах. Т. 3. Київ: Видавництво «Рось», 1994. С. 534 – 535.
4. Гуменюк Б. Блокпост: Вірші. Новели. Публіцистика. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 336 с.
5. Гуменюк Б. Сто новел про війну. Київ: Видавництво «ДПА», 2018. 272 с.

6. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. Київ: Видавництво «Академвидав», 2008. 352 с.
7. Капелюшний Л. Дике поле. – Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2017. 472 с.
8. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія. Львів : Видавництво «ПАІС», 2005. 386 с.
9. Куриленко До питання про сутність та жанрові особливості українського інтелектуального роману. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск V. С. 272 – 279.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія». 2007. Т. 1. 607 с. (Енциклопедія ерудита).
11. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія». 2007. Т. 2. 622 с. (Енциклопедія ерудита).
12. Микуш Степан. Поезія в прозі Василя Стефаника. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 39. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми теорії та історії української літератури»*. Частина 1. Львів: Львівський університет імені Івана Франка. , 2007. С. 207 – 215.
13. Моклиця М. В. Вступ до літературознавства: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2011. 468 с.
14. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури. Київ: Видавництво «Генеза», 2009. 296 с.
15. Положий Є. Іловайськ. 2-гу видання, виправлене. Харків: Видавництво «Фоліо», 2017. 378 с.
16. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни: експатріанський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст. Київ: Видавництво «Альтернативи», 2003. 280 с.
17. Скорина Л. В. Аналіз художнього твору: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей (філологія, літературна творчість, журналістика). Тернопіль: Видавництво «Богдан», 2013. 424 с.
18. Струцюк Й. На ротації: Белетристика і публіцистика. *Струцюк Й. Коридор*. Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2019. С. 339 – 366.
19. Струцюк Й. У сірій зоні: Белетристика і публіцистика. *Струцюк Й. Коридор*. Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2019. 464 с. С. 324 – 338.
20. Тарасенко К.В., Шадріна Т. В. Модифікації романного жанру в літературі постмодернізму. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2013. № 1 (32). С 13 – 25.
21. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

**MODERN UKRAINIAN LITERARY WORKS
ABOUT THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
ACHIEVEMENT AND LOSSES, IDEAS AND IMPLEMENTATION**

Olha Slonovska

Vasyl Stefanyk Carpathian National University;

76000, Ivano-Frankivsk, Scevchenko St., 57;

e-mail: olga.slonovska@ukr.net

Abstract. *Modern Ukrainian prose about the Russian-Ukrainian war, which has been going on for almost as long as the Second World War, and is collectively a kind of artistic and thematic meta-formation. His research constitutes the purpose of the article. Both «small» and «large» prose of such thematic specificity have their own genre diversity. Study results. Having considered the problem of covering the war in modern fiction, we prove that all artistic texts can be divided into metagenres. Metagenres (from the Greek meta – through, after, together, together; and the French genere – genus, species) – are types of content-formal unities of artistic works that are commensurate with the entire history of culture. We distinguish three types of metagenres – philosophical, phenomenological and typological as types of modeling of reality by authors. Meditativeness and suggestibility – are the leading and at the same time significant aspects of these models, that is, two ways of understanding and identifying the deep manifestations of people's understanding of the world – mental and intuitive. What is related to analysis and logical reflection is about meditation. And what is expressed by intuition, – belongs to the intuitive understanding of reality, claim literary critics.*

Practical significance of the research. «Big» and «small» prose with modern themes about war touches on many problems: loyalty and betrayal, patriotism, mentality, gender relations, psychology of a child in war conditions. Ukrainian writers of different generations and different manifestations of their own talents implement their own creative plans. They show the war as a terrible disaster, a test, a kind of test of maturity and humanity. The results of the study of this problem can be used in modern historical and literary publications.

Keywords: *meta-novel, verlibre, short story, manifestations of patriotism, heroism, the problem of gender relations.*